

Abadia de Noirlac. Antiga abadia cistercenca situada a Bruère-Allichamps, departament de Cher (Centre-Vall del Loira)

L'ESSÈNCIA DE L'ARQUITECTURA DEL CISTER

Fortaleses de fe arrelades al nostre paisatge. Immensos i bells edificis ens acompanyen des de fa gairebé 900 anys. Testimonis vius de la història, en són també protagonistes principals. Els seus murs, arcs i voltes estan impregnats de la nostra cultura i esdevenen garants i representants privilegiats de la nostra identitat. Cultura i identitat construïdes amb valor i determinació, demostrant una fèrria voluntat i una força inegotable.

Ignacio Sánchez Zárate · Arquitecte i fotògraf
© Fotografies de l'autor

◀ Lateral de l'església de l'abadia de Fontenay. Antiga abadia cistercenca situada a Marmagne, departament de la Côte-d'Or (Borgonya)

Santes Creus

L'essència de l'arquitectura del Cister

Amb la mateixa determinació i convenciment es van construir, als segles XII i XIII, els monestirs cistercencs que podem visitar a les nostres comarques de la Ruta del Cister: Santa Maria de Poblet, Santa Maria de Santes Creus i Santa Maria de Vallbona. Cenobis construïts, ampliat, reformat, reconstruïts, rehabilitats... arriben a nosaltres plens de bellesa i de sentit. Arquitectures monàstiques esplèndides que coneixem i reconeixem amb el qualificatiu de cistercenques. Van ser fundades per l'orde del Cister seguint els seus preceptes i han acollit, al llarg de la seva història, comunitats de religiosos cistercencs, tal i com passa actualment a Poblet i a Vallbona de les Monges.

Assumides les bases, òbvies, de la pertinença dels nostres tres monestirs a l'orde del Cister, podem plantejar algunes preguntes amb respostes no tan evidents. Reconeixem l'arquitectura de

cada monestir com a arquitectura cistercenca? Per respondre-la ens haurem de fer una pregunta prèvia: què és el que caracteritza realment l'arquitectura cistercenca? O, dit d'una altra manera, quina és l'essència de l'arquitectura del Cister?

L'objecte d'aquest article és doble. En primer lloc, convidar el lector que es faci aquestes preguntes. I amb elles, provocar una nova mirada que sigui el resultat de desprendre'ns del vel de la familiaritat. Augmentar el camp de visió tant pel que fa a l'amplitud com a la profunditat. Qüestionar la relació directa i gairebé automàtica que establim entre allò que sabem (història) i allò que veiem i experimentem (arquitectura). I el segon objectiu és apuntar diverses claus que ens permetin aproximar-nos a la pregunta ambiciosa de quina és l'essència de l'arquitectura cistercenca. I amb aquestes claus a la mà, visitar els monestirs i reconèixer l'arquitectura del Cister. Perquè hi és. I és molt bella.

Abadia de Thoronet. Abadia cistercenca situada a Thoronet, departament de Var (Provença)

Per començar, una reflexió que ens hauria de fer pensar. Tenim tres esplèndides esglésies, geogràficament molt properes entre elles i construïdes a la mateixa època. I les tres són molt diferents. Per exemple, tant l'església de Santes Creus com la de Poblet se solen definir com a "temples d'una austeritat típicament cistercenca". I, certament, ho són. En canvi, són esglésies radicalment diferents pel que fa al concepte de mur, a la seva materialitat, a la tipologia de les seves capçaleres o a les adaptacions durant el procés de construcció (i, per tant, a les respectives solucions tècniques, principalment en les voltes de les naus centrals i en la perforació dels seus murs). I com a conseqüència d'aquests elements, juntament amb altres factors que serien objecte d'un estudi més extens, pel que fa al tractament de la llum interior i a la percepció de l'espai.

Amb la finalitat d'il·lustrar i clarificar les claus que ens permetran entendre millor l'arquitectura cistercenca, incorporarem en aquest article, com ja haureu vist a les imatges, altres monestirs de l'orde. Ens serà molt útil conèixer les principals abadies cistercenques franceses que van precedir els nostres cenobis i analitzar alguns dels seus trets principals. Veure què les caracteritza, quina va ser la seva evolució tecnicoconstructiva i com es van materialitzar en l'arquitectura els ideals cistercencs. Observant Pontigny, Fontenay, Noirlac, Le Thoronet, Sénanque, Silvacane i Fontfroide podem desvelar què hi ha de cistercenca a l'arquitectura dels monestirs de la Catalunya Nova.

L'entorn natural

La primera clau consisteix a saber llegir l'entorn. Els monjos cistercencs, a partir de la seva instauració l'any 1098, buscaren llocs aïllats per fundar i construir els seus monestirs. Ho feren principalment en valls frondoses i amb accés a corrents naturals d'aigua. Una mirada atenta ens revela una arquitectura íntimament lligada al caràcter i condicionants del lloc. Actualment segueix sent una gran experiència viatjar a aquests llocs i descobrir, al bell mig de la natura, veritables joies de l'arquitectura medieval.

Un dels ideals cistercencs més importants és l'aïllament del món. Les construccions del Cister arrelen al territori per aixecar-se sòbries, dignes, imponents... i, al mateix temps, modestes, rurals i absolutament funcionals. Tot i que és inevitable que amb el pas dels segles en alguns monestirs hi hagin confluït edificacions al voltant, continua sent un espectacle contemplar-los des de la distància. Qui no ha aturat mai el cotxe al voral de la carretera quan, a uns quilòmetres de distància, sorgeixen entre el paisatge Poblet o Santes Creus?

Aquesta estreta relació entre entorn natural i monestir és definitivament cistercenca. I també ho és a petita escala. Ho és en el naixement dels murs exteriors des del terra, en la forma com els arbres cobreixen una façana, en com la pedra ha anat envellint

Abadia de Sainte-Marie de Fontfroide. Antiga abadia cistercenca situada a Narbonne, departament de l'Aude (Llenguadoc)

en contacte amb les severes inclemències meteorològiques de la natura en estat salvatge. També ho és en la terra compactada que serveix de paviment a l'església de Fontenay o Fontmorigny. Les tres abadies germanes provençals són un claríssim exemple d'aquest vincle. I especialment, l'entorn exterior de la capçalera de Silvacane, pràcticament igual a la de Santes Creus. En aquesta zona posterior del monestir de l'Alt Camp l'essència del Cister s'hi respira intensament.

La unitat del monestir

Un monestir o abadia és un microcosmos tancat, concebut per satisfer les necessitats espirituals, litúrgiques i funcionals d'una comunitat monàstica. Els diferents espais (església, sala capitular, refetor, dormitori...) s'organitzen al voltant del claustre seguint uns patrons fixos. Conèixer i identificar aquests cànons establerts per la reforma cistercenca de finals del segle XI, i més concretament per Bernat de Claravall a partir de la primavera de 1113, ens permet disposar d'una altra clau per entendre millor un monestir del Cister.

Si bé és prou sabut que la tradició cenobítica ve de segles enrere i que tot monestir cristià, independentment de l'orde a què pertanyi o la seva adscripció, presenta molts elements en comú, el Cister estableix una organització espacial molt concreta. Anem a fer un breu recorregut històric pel monacat per entendre millor l'herència que reben els fundadors i impulsors cistercencs.

Podem iniciar aquest recorregut recordant els ostrogots de Ravenna, amb la fundació de l'abadia de Montecassino per Benet de Núrsia

(any 529) i la redacció de la seva regla (any 534). Posteriorment, amb la reforma monacal de sant Benet d'Aniano (750-821) i la planta monàstica ideal de Saint-Gall (any 825). I, evidentment, amb la fundació de l'orde benedictí de Cluny (any 910) i les reformes monàstiques d'inspiració eremítica (Dictatus papae de Gregori VII, l'any 1075). Tot això suposa segles de tradició monàstica, evolució, desenvolupament i construcció de monestirs als quals els nous monjos blancs no són pas aliens. Ans al contrari, aprofiten aquest coneixement i experiència com a base i columna vertebral de les seves noves fundacions.

Amb el clar objectiu d'expandir territorialment l'orde, els cistercencs necessiten crear un sistema rígid per reforçar la unitat de la institució que, al mateix temps, sigui prou flexible perquè s'hi puguin implementar amb èxit les infinites casuístiques amb què s'aniran trobant les noves fundacions tant pel que fa als condicionants naturals de l'emplaçament (clima, orografia, topografia, recursos hídrics, materials disponibles, tradició constructiva local...) com a la grandària de la comunitat (el sistema ha de funcionar de la mateixa manera en un monestir petit de dotze monjos, com en un de gran de dos-cents), i, per descomptat, un sistema que sigui adaptable en el temps, que pugui ampliar-se si la comunitat monàstica creix.

En tots els monestirs sense excepció (i parlem de 351 fundacions només en els primers quaranta anys d'existència de l'orde cistercenc, més unes cent en construcció), es respecta un esquema fix, un organigrama conceptual que s'origina en la rigorosa interpretació

Poblet · Abadia de Fontenay · Abadia de Silvacane. Antiga abadia cistercenca situada a La Roque-d'Anthéron, departament de Bouches-du-Rhône (Provença)

de la regla de sant Benet i que dona lloc a un programa funcional tancat. La materialització arquitectònica de l'esperit de la regla i del programa funcional genera la planta tipus del monestir cistercenc.

Aquesta planta tipus la podem reconèixer en les nostres visites. Són tots els monestirs del Cister iguals? Sabem que no, però tots ells respecten aquesta planta o plànol tipus. Les diferències que hi trobem són conseqüència de l'adaptació del programa als condicionants esmentats anteriorment. El claustre pot situar-se, indistintament, a la dreta o a l'esquerra de l'església, però totes les peces del quadrat monàstic les anirem trobant ubicades en la mateixa posició relativa entre elles.

Començant per l'església, podem dibuixar tres eixos perpendiculars a la mateixa església. En la primera perpendicular, a l'est, i com a continuació del transsepte del temple, es situa la sala capitular, l'escala de pujada al dormitori, el locutori i la sala dels monjos. Damunt d'aquestes dependències hi ha el dormitori. Al costat oest, al peu de l'església, hi ha l'ala dels conversos, amb la sitja; el refetor dels conversos, i el dormitori, al damunt. I a meitat de la galeria sud del claustre, també perpendicularment, el refetor dels monjos.

Aquests tres volums paral·lels edificats són molt característics de l'arquitectura cistercenca. I responen a una funció pràctica brillant: són edificis que poden créixer en longitud sense límits, és a dir, ampliar-se en funció de la grandària de la comunitat de monjos. Això permet que tant un monestir petit com Silvacane com un de gran com Poblet presentin el mateix esquema funcional i arquitectònic. I, en conseqüència, que els puguem reconèixer.

I si interioritzem aquest esquema, l'identificarem en dues situacions que ens trobem de forma habitual en una visita: quan edificis o parts del monestir s'han perdut (aquest és el cas de l'ala dels conversos a Silvacane i Santes Creus, per exemple) o quan un monestir ha patit ampliacions al llarg de la seva història i la lectura del quadrat monàstic no es fa tan evident (Poblet, Vallbona o Fontfroide).

Austeritat arquitectònica

Utilitzo el terme auster amb tota la intenció, perquè és un concepte comú emprat per descriure l'art cistercenc. La reducció dels elements decoratius dels capitells, claus de volta i dovelles, arquivoltes, vitralls, permòdols, mènsules, etc. és un tret distintiu de les construccions del Cister. Però podem _i hem de_ donar un pas més pel que fa a l'arquitectura.

L'aïllament i la vida rústica dels primers monjos va provocar la creació d'una arquitectura basada en la funcionalitat i en la valorització del treball manual. Així, podem trobar abadies cistercencs que exteriorment semblen granges (Valcroissant, Varennes, parts de Noirlac i moltíssimes altres). La rusticitat i el treball personal dels monjos i conversos són trets essencials de l'ideal cistercenc de pobresa, una pobresa entesa com a nuesa que aspira a l'essència.

La decoració pot ser austera, però l'arquitectura cistercenca és essencial. És l'assoliment de la perfecció quan és impossible millorar-la per sostracció. Quan tots els components, detalls i funcions s'han reduït a allò estrictament necessari. És important interioritzar aquesta idea per ser capaços de llegir els trets cistercencs primigenis,

Monestir de Santa Maria de Huerta, Santa Maria de Huerta (Soria) · Santes Creus · Doble pàgina anterior: Abadía de Noirlac

independentment de l'estil i les solucions tècniques emprades. Ho reconeixem fins i tot visitant monestirs modificats i ampliat en diversos estils, cosa que passa sovint.

Veiem alguns elements que il·lustren l'essencialitat dels edificis cistercencs. El primer i més conegut és el de la capçalera plana de les esglésies. Les primeres abacials es van construir mitjançant volums bàsics en què el mur estereotòmic i la gravetat són els protagonistes. Fins i tot per resoldre el presbiteri. Per diferenciar-lo de la nau central i del transsepte es decideix rebaixar-ne l'alçada comprimint l'espai i augmentant la càrrega simbòlica. Aquest absis central presenta la forma geomètrica tridimensional més bàsica: el cub o paral·lelepípede. Els exponents més importants són Fontenay i Noirlac. També van tenir capçalera plana Claravall i Pontigny, en les seves edificacions primeres.

L'arquitectura eminentment pràctica de l'orde dels monjos blancs va provocar que, al necessitar més capelles per celebrar-hi misses, substituïssin el tipus de capçalera plana pels absis circulars més complexos, com podem veure a Poblet, Fitero i Veruela, per donar

exemples molt coneguts. Podem trobar aquesta solució a l'ampliació d'una de les quatre abadies mare del Cister, a Pontigny II. Claravall II, avui desapareguda, va ser el model inicial a seguir.

Un altre component en què podem trobar l'esperit cistercenc són els murs de les naus de les esglésies. Més enllà de les solucions tècniques emprades (arcs de mig punt o apuntats, voltes de canó o de creueria, etc.), podem fixar-nos en el tractament del mur que van fer els constructors medievals. En la supressió de qualsevol element innecessari, tal com hem dit, incloses pilastres, motlures, impostes o l'entreguard dels arcs formers. Exemples excepcionals de la màxima essencialitat en aquest aspecte són Sénanque i Santes Creus. Aquesta segona església la podem comparar amb l'església de Huerta (Sòria). Semblen iguals a simple vista, però una mirada atenta demostra la intenció dels constructors de Santes Creus de mantenir totalment lliu el pla del mur suprimint qualsevol volum no necessari. Carreus de pedra nua perfectament tallats i situats conformant un volum pur. En definitiva, les construccions cistercencques sorgiren en ple romànic, i es van aixecar monestirs durant diversos segles a l'actual Europa coincidint amb el naixement i evolució del gòtic. Els monjos

Abadia de Noirlac

cistercencs van agafar de cada moment les millors solucions tècniques que tenien a l'abast. Això ens permet poder gaudir de bells monestirs romànics i altres plenament gòtics. I entre ambdós estils, un extens nombre de construccions en què conviuen tot un ventall de solucions tècniques. Però el que és constant és aquesta meravellosa essencialitat, una sort de metafísica subjacent als estils i que ens emociona.

La llum cistercenca

I, per acabar, la llum. Quina millor manera per transcendir allò merament físic? La llum és un dels atributs més importants de l'arquitectura. I en una arquitectura tan essencial i neta com la cistercenca, encara més. La llum genera, tensiona i qualifica els espais. El tractament de la llum per part del Cister agafa un nivell extraordinari, tant des de l'òptica física com simbòlica.

Els murs de les esglésies, sales capitulars, sales de monjos i refetors són perforats per capturar la major quantitat de llum cap a l'interior. Aquesta llum banya els murs nus i ens envolta. No queda atrapada en formes capricioses i innecessàries, sinó que es multiplica en volums purs. L'essencialitat de l'arquitectura cistercenca crea el millor

escenari possible per enaltir la llum natural. L'experiència personal a l'hora de visitar un monestir cistercenc està determinada, en gran mesura, per la llum.

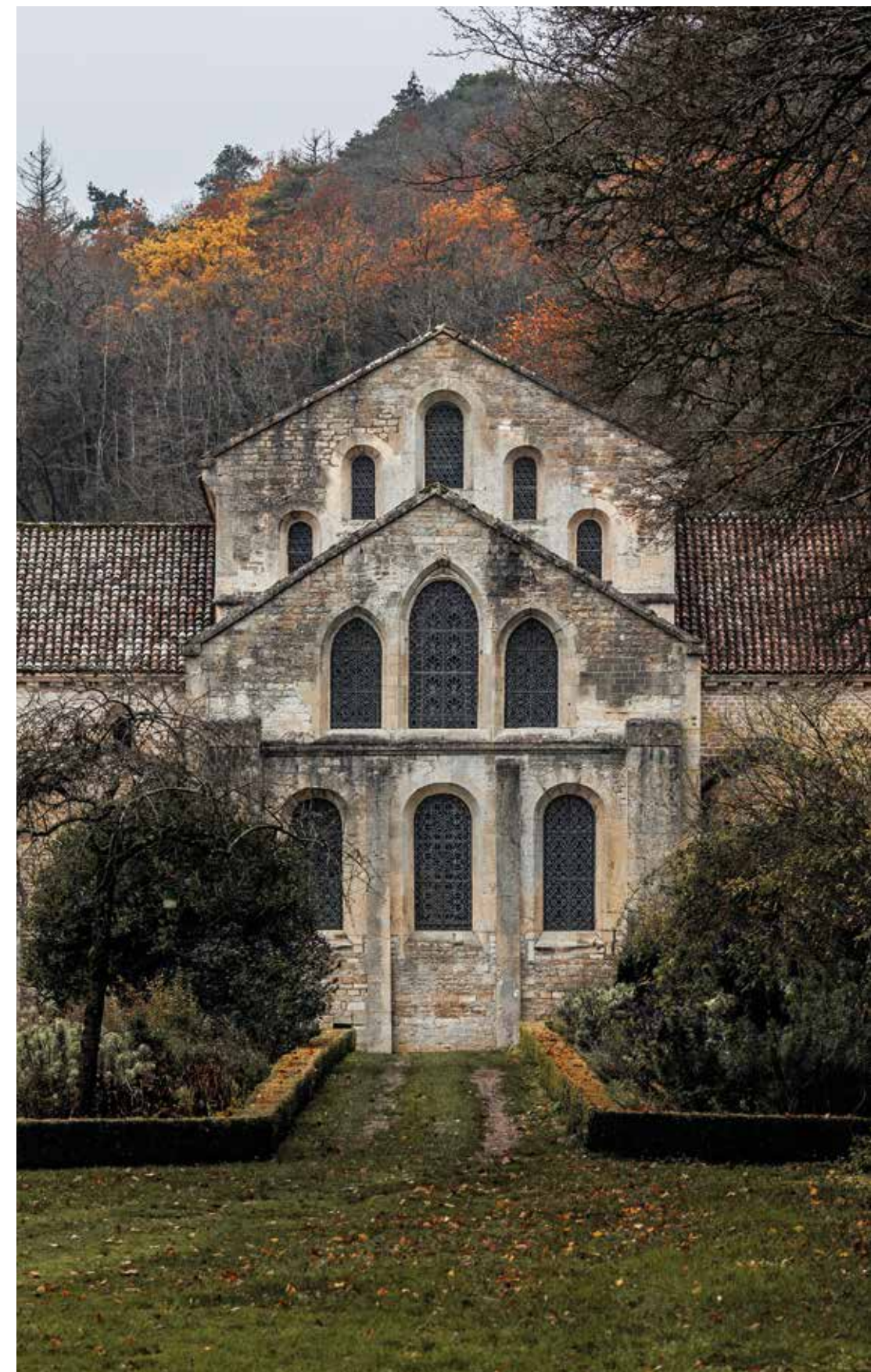
Podem fixar-nos ens els grans finestrals de les capçaleres de Fontenay i Noirlac, afortunadament no coberts per retaules. O l'immens finestrall gòtic als peus de l'església de Santes Creus. En ambdós casos, els murs nus permeten obrir finestres sense elements que ho dificultin. Les sales capitulars obren grans finestrals a la galeria del claustre per fer arribar llum a l'interior. Els refetors cistercencs, situats perpendicularment al claustre, alliberen tres façanes per a l'entrada de la llum. Les finestres altes (per col·locar sota el cadirat) disposen d'esqueixades pronunciades amb la finalitat d'il·luminar les taules i el menjar. Aquests menjadors medievals són un clar exemple de com l'arquitectura cistercenca crea bells espais que al mateix temps són funcionals. No és aquesta la raó de qualsevol bon disseny?

La quantitat de llum és important. Com també ho és la qualitat. La Capítula cistercenca ens diu "que els vidres siguin blancs, sense creus ni colors". Aquesta llum blanca la podem seguir gaudint quan visitem un monestir, una llum que destaca, dia rere dia, segle rere

segle, la bellesa de la pedra nua. És una llum cinètica que es mou, mentre la pedra i, per què no, nosaltres estem quiets. El sol, la natura circumdant i els vitralls blancs o translúcids del Cister ens regalen un fenomen meravellós. La llum, en les valls i enclavaments naturals on s'ubiquen les abadies, està plena de matisos. La llum s'impregna de l'entorn i entra sense filtres a l'interior. La persona que és a l'església, al refetor, a la sala capitular, al dormitori... està directament connectada amb l'exterior mitjançant la llum. Es troba en estreta harmonia amb la natura. Sense artificis.

Passejant lentament sobre el sauló de l'església de Fontenay observem els tons verdosos de les voltes transversals de la nau lateral nord. Verd produït pels exuberants arbres que envolten l'abadia. Verds que canviaran a tons ocres, vermelloso i grocs a la tardor. La vegetació entra al temple. Nosaltres estem en contacte amb la natura. També entra a l'interior el blau de la volta celeste. La llum que projecta el cel és omnidireccional i difusa, i genera ombres suaus a la pedra. És una llum tranquil·la, silenciosa, gairebé nocturna. S'assembla a la provocada per la lluna plena. El cel està simbòlicament i físicament present a l'església. Coherència. Unitat. Com més essencial és l'arquitectura, més pura és la llum que li dona forma. I ens falta el color groc del sol, l'origen de tota llum natural. Font direccional que, hora rere hora, va recorrent gairebé tots els racons de l'església. Comença tímidament a l'albada penetrant per les finestres dels absis, continua amb força pels murs sud de les naus i acaba entrant suauement per les finestres i rosetes de les façanes oest.

Entorn natural, aïllament, programa funcional únic però adaptable, volums purs, pedra nua i llum. Tots aquests elements es fonen per atansar-nos a l'essència de l'arquitectura del Cister. Les fotografies d'aquest article intenten il·lustrar aquests conceptes, però serà la propera visita a un monestir cistercenc la que ens permetrà copsar-los. Us convido a fer-ho, i a fer-ho respectant un últim element clau: el silenci. ■

Abadia de Fontenay